

Представеният текст е публикуван през 1939 г. в книгата „Паметниците на София” с автор Н. Ганев. Изданието е любезно предоставено от отдел „Краезнание” на Столичната библиотека и е обработено от екипа на страницата www.stara-sofia.com.

ПАМЕТНИКЪТ „ЦАР ОСВОБОДИТЕЛ АЛЕКСАНДЪР II”¹

Най-величественият и художествен паметник в София и България въобще. Издигнат на площада пред Народното събрание в чест на Царя-Освободителя Александър II. Инициативата за издигането на паметника принадлежи на Поборническо-опълченската организация в София, която

¹ *Александър II Николаевич. Син на руския император Николай I. Роден в Москва през 1818 г. Наследил трона на баща си през времето на Кримската война (1853-1856) и царувал до 1 март 1881 г., когато станал жертва на nihilistически атентат в Петроград. Склонен към либерални идеи, които по онова време вълнували просветения Запад, той въвел ред реформи в много области на държавния живот в Русия, от които най-важната била премахването на крепостничеството. Движен също от човеколюбиви и славянофилски чувства, в 1877 г. Александър II отворил война на Турция и освободил България, макар и с цената на грамадни кръвни и материални жертви за своя народ. С това си благороден и хуманен жест, освен материалния паметник, който признателният български народ му издигна в центъра на столицата, той си издигна неразрушим паметник във всяко българско сърце, и стана най-популярния и най-любимия руски император в България, името на когото ще се слави и предава от поколение на поколение.*

през 1898 г. взела решение за съставянето на един комитет, който да се грижи както за събирането на необходимите средства, така и за другите работи, свързани с изграждането на паметника. С изпълнението на това решение бил натоварен Върховният поборническо-опълченски комитет, председател на който по онова време е дейният и известен поборник-революционер Стоян Заимов.

Комитетът бил съставен и наречен „Цар Освободител Александър II“. В него влизали като основни членове: Стоян Заимов, Христо Г. Попов, Александър Людсканов, инж. Стоимен Сарафов, Иван Мърквичка - художник, Антон Митов - художник, Борис Шатц - скулптор, Марин Василев - скулптор, архитект Никола Лазаров, Лазар Стоянов, Иван Бобевски и Христо Басмаджиев - поборници-опълченци. За по-успешно и добро ръководене на работите, от първите четири члена на Комитета било съставено бюро с председател Ст. Заимов, подпредседател Хр. Г. Попов, счетоводител Ал. Людсканов и деловодител Стоимен Сарафов.

В Комитета по право влизали още: Императорският руски дипломатически агент в София, първият му секретар и Столичният кмет.

Първото си заседание Комитетът провел на 18 август 1899 г. През м. октомври с. г. последният се обърнал за помощ към 10-то обикновено Н. събрание, което на 4 декември в Първата си редовна сесия, 34 заседание, предвиждало помощ от 300 000 златни лева. Последното обаче, решило, помощта да бъде отпусната по три бюджета: 50,000 лв. по бюджета за 1899 г. и по 125,000 лв. по следващите два бюджета.

В същото заседание Народното събрание решило също, в състава на комитета „Цар Освободител Александър II“ да влязат още трима народни представители, като негови делегати, министърът на Народната просвета, като делегат на правителството и по един представител на Висшето училище (днес Държавен университет) и Рисувалното училище (днес Художествена академия). За делегати на Народното събрание били избрани: Иван Белинов, Божил Райнов и Киряк Провадалиев².

Делегат на правителството бил министър Д-р К. Вачов³, на Висшето училище — проф. Д. Агура, на Рисувалното — проф. Петко Клисуров.

² Впоследствие, когато на 1 март 1901 год. последните двама народни представители загубили депутатските си мандати, на тяхно място били избрани депутатите Константин Величков и Венедикт Попов.

³ Като делегат на правителството, Д-р К. Вачов бил заменен по-късно с Ив. Пеев-Плачков, а след това и от Ив. Славейков — според това, кои са били министри на Народната просвета.

След това, в едно от последващите си заседания, Народното събрание постановило, щото и българският дипломатически агент в Петроград да бъде по право член на К. Ц. О.

Така попълнен, Комитетът се събрал на 10 декември и с акламации провъзгласил за свой почетен председател Н. Ц. В. Княза, който, дълбоко трогнат от този жест, турил на разположение на Комитета 50 000 златни лева.

През м. януари 1900 год. Комитетът, след като определил мястото, където щял да бъде издигнат паметникът, изработил следната програма за международен конкурс⁴ за проект на паметника:

1. Паметникът се въздига на Царя Освободителя от страна на българския народ и ще носи надписа: „Царю Освободителю — Признателна България“.

2. Паметникът ще се въздигне в столицата София, на площада пред Народното събрание, ще бъде скулптурен и за направата му се обявява настоящият международен конкурс, в който могат да вземат участие само художници-скулптори.

3. За съграждането и въздигането на паметника, Комитетът определя и назначава сумата от 300 000 франка (триста хиляди франка), с която той напълно разполага.

4. Скулпторите, които ще вземат участие в конкурса, трябва да представят в този паметник следните лица и събития от Освободителната война:

Първо. Статуята на цялата фигура на Царя-Освободителя права, седнал или на кон — както те намерят за добре и най-художествено.

Второ. Статуите на четиримата най-видни сподвижници на Царя в Освободителната война, а именно: на Негово Императорско Височество Великия Княз Николай Николаевич Старши, Главнокомандващ руските войски в тази война, на граф Игнатиев, като главен деец за

⁴ Във връзка с този конкурс, през м. февруари с. г. Комитетът издал на български и френски езици книгата „Кратък исторически очерк на събитията от Освободителната война, които ще бъдат изразени в барелефи и алегории върху паметника на Царя-Освободителя“, от която скулптори-състезатели да могат да черпят сведения за руската армия, Българското опълчение и личната дейност и характер на главните герои от същата война.

приготовлението на войната и на пълководците-герои — генералите Скобелев и Гурко.

Трето. Да изобразят в барелефи, най-малко четири, по-важните моменти и събития из Освободителната война, а именно:

а) Прочитането на манифеста за обявяването на войната от Царя Освободителя пред войските в гр. Кишинев на 12 април 1877 г.

б) Забележителните сражения на Шипка на 9 и 10 август, гдето са участвали и удържали бляскави победи българските опълченци заедно с руските войски;

в) Сключването на Сан Стефанския мир;

г) Отварянето на Учредителното Народно събрание във Велико Търново;

Забележка. Ако приляга на скулптора да помести повече барелефи или символически фигури, той ще трябва да представи чрез тях:

а) Тържественото връчване от страна на гр. Самара на бойното знаме на опълченците в гр. Плоещ;

б) Преминаването на руските войски през Дунава при Свищов

в) Обсадата и превземането на Плевен;

г) Сражението при Стара Загора, гдето опълченците спасиха Самарското знаме от ръцете на неприятеля.

5. Относително до височината, широчината и другите размери на паметника, оставя се пълна свобода на художниците, като обаче се съобразяват с изискванията на монументалното изкуство, съгласно мястото, където ще се постави той. Също така се оставя пълна свобода във всичко, що се отнася до формите и групировката на цялата композиция на паметника.

6. Всичките скулптурни и архитектурни части на паметника ще бъдат изработени само от бронз и гранитен камък, от който последният се намира в богати кариери от най-добра порода в близки около столицата местности.

7. Конкурсът за въздигането на паметника ще стане чрез предварително редуцирани модели-проекти, които всеки конкурент трябва да представи в София на определената за това дата.

8. Редуцираният модел-проект трябва да бъде изработен от гипс с мярка (1/6) една шеста от същинската величина на паметника и придружен от чертежи, ако намери за нужно това художникът, и от кратки пояснителни бележки от автора върху творението му.

9. Срокът, в който моделите-проекти най-късно трябва да се изпратят в София, е 14 септември 1900 г. включително. На пристигналите по-късно няма да се обръща внимание и авторите им не ще могат да участват в конкурса.

10. Конкурсът е анонимен; затова върху моделите-проекти няма да се пише името на автора, а те ще носят само някой знак или мото и в затворени пликосе, носещи отвън същия знак или мото, ще се намира името и точният адрес на автора.

11. Моделите-проекти и пликосете, с името на автора ще се изпращат направо до председателя на комитета „Цар Освободител“ г-н Стоян Заимов, в гр. София, към когото конкурентите ще се отнасят за всичко, което се нуждаят да узнаят допълнително по този конкурс.

12. Оценяването и класифицирането на представените модели-проекти, според тяхното художествено достойнство, ще се извърши от едно специално жури, което ще се състои:

- 1) От трима известни европейски художници-скулптори от различни нации, а преимуществено по един от Русия, Франция и Италия;
- 2) От председателя на комитета „Цар-Освободител“, и
- 3) От членовете на техническия отдел на Комитета.

13. Журито, в горния си състав, ще се събере и ще произнесе своите решения непременно в течение на месец септември 1900 г.

14. Авторът на най-добрия измежду представените модели-проекти ще бъде натоварен с въздигането на паметника срещу определените 300 000 франка и ще получи един задатък от 5 000 франка. Другите по реда си подобри модели ще получат следните награди:

II награда - 4 000 франка

III награда - 3 000 франка

IV награда - 2 000 франка

V награда - 1 000 франка

Освен паричните горни награди, журито ще може да даде и няколко похвални отзива по усмотрението си.

Забележка. След оценката на журито, всичките модели-проекти ще бъдат изложени за публиката в продължение на 15 дни.

15. Всичките парично наградени модели-проекти остават собственост на комитета „Цар Освободител“, а другите ще се върнат франко на авторите им, без да се откриват техните имена.

16. Окончателното довършване на всичките работи по направата и въздигането на паметника от скулптора ще стане най-късно на 19 февруари (3 март) 1904 г.

17. На всички художници и скулптори, които изявяват желание да вземат участие в конкурса, Комитетът ще изпрати, освен настоящата програма, още и следните книжа и документи:

1) Един кратък исторически очерк на Освободителната война през 1877—1878 година с указание на източници и автори, от които могат да се почерпят по-обширни сведения за лицата и събитията, които се увековечават чрез паметника.

2) Един ситуационен план на мястото, където ще се въздигне паметникът, в мярка 1:2,000 с достатъчни обозначения върху него.

3) Фотографски изгледи на същото място.

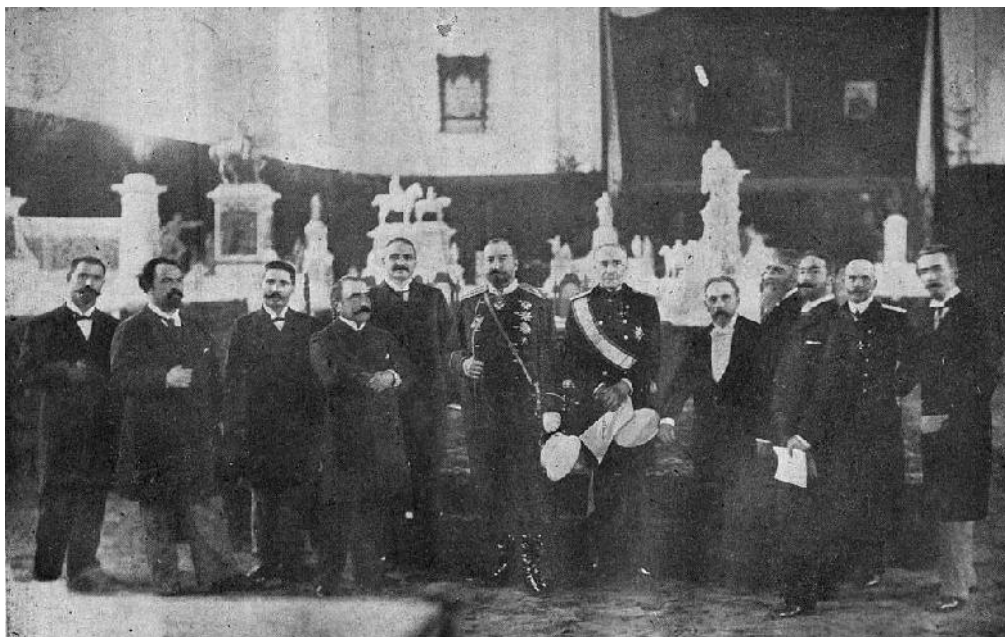
4) Приблизителни цени на местните строителни материали и работни дни и

5) Условиата и наредбите за начина на извършването на работата, на основание на които ще се състави договора по въздигането на паметника.

В международния конкурс са взели участие тридесет и един конкурента от тринадесет държави: от Франция — 9; от Италия — 5; от България — 3; от Чехия — 2; от Германия — 2; от Русия — 2; от Швейцария — 2; от Австро-Унгария — 2; от Дания — 1; от Португалия — 1; от Турция — 1 и от Холандия — 1.

Всички проекто-модели са пристигнали в София в 120 големи сандъка с обща тежест от около 22 000 кг. Най-големият от тях е тежал 2 600 кг., а най-малкият — 100 кг. Проектно-моделите били изложени за публиката в Княжеския манеж в продължение на 15 дни — от 1 до 15 септември. Те били разгледани от жури под председателството на Княза, състоящо се от

следните лица: Антонен Мерсие, професор от Парижката художествена академия, Етторе Ферари, професор от Римската художествена академия, Роберт Бах, професор от Петроградската художествена академия, руският дипломатически агент в София Юрий Бахметев, Н. Дяченко — от Руската легация, който замества члена от журито Николай Д'Еттер, първи секретар на руското дипломатическо агентство, поради отсъствието му от София, председателят на Комитета Ст. Заимов и членовете: Ив. Мърквичка, Ан. Митов, П. Клисуров, инж. Ст. Сарафов и архитект Н. Лазаров.

Журието, което разгледало представените проекто-модели за направата на паметника „Цар Освободител Александър II“. Отляво на дясно по ред следват: П. Клисуров, А. Митов, инж. Ст. Сарафов, проф. А. Мерсие, Ст. Заимов, Н. Ц. В. Княз Фердинанд, Ю. Бахметев, Р. Бах, Ив. Мърквичка, проф. Е. Ферари, Н. Дятченко и арх. Н. Лазаров. Снимката е направена в княжеския манеж, гдето са били изложени проекто-моделите.

Журието се събрало на 20 септември. Заседанието му било открито от Н. Ц. В. Княза със следната реч:

“Господа,

Всред отпадането, от ден на ден по-голямо, на стремленията и вярванията, в една епоха, когато съвестта и идеалите отстъпват, уви, на бруталния егоизъм и на тържествуването на разни апетити и интереси, честта се падна на най-младия между народите на стара Европа, на измъчвана от много бури България, да докаже на своите по-стари сестри, че благородното и безкористно чувство може още да вирее в един народ и да направи да процъфтява в неговото сърце най-чистата и най-рядката добродетел: признателността.

Преди 25 г. на Императорския престол на руските царе стоеше един човек, чиято възвишената душа се отваряше широко за чуждите страдания на човечеството и бистрото му око се осветляваше от човеколюбиви мечти. Само от любов към доброто и правдата, от милост към нещастията на едно угнетено племе, братско на неговото произхождение и по вяра, този Апостол, Император Александър II, взе в ръката си възвишената задача да изтръгне една страна от робство, и в една незабравима епопея, запечатана с кръвта на неговите войски, той скъса завинаги нейните вериги.

Тълкуватели на народното чувство спрямо Цар-Освободител, желаещи да увековечат и направят безсмъртна със спомена на тая велика страница от историята признателността на България към Августейшия благодетел, комуто тя дължи своето съществуване, се явиха една група поборници от Освободителната война, които са се борили рамо до рамо с великите руски братя и са взели участие в техните умори, рани, победи и слава. Тази група родолюбци, която ми направи честта да ме постави начело, и на която представителите в София на Царския внук на Освободителя не е престанал да оказва просветеното съдействие на своята енергия, вкус и опитност, е направила възвание към знаменитостите на пластическото изкуство в цяла Европа и е поканила техните резци да реализират нашия идеал.

Това възвание биде чуто.

Забележителните творения, които ни заобикалят, и на които едно силно вдъхновение е сътрудничило с нашия патриотизъм, ни представят едно блестящо доказателство.

И за това, господа, от името на Комитета, който председателствам, от името на държавата, която управляваме, Аз ви приветствам с „добре дошли”. Тук поздравявам изкуството и положените усилия и особено благодаря на учителите, на които реномето отдавна е осветило имената и талантите, и които са дошли от разните страни на Европа да ни донесат ценното съдействие на техните познания.

Като правя апел към сигурното им око и справедливото тяхно съждение, призоваваме ги да прегледат с Нас изложените проекти и, като оставям на подпредседателя грижата да ръководи дебатите, обявявам открито заседанието на международното жури".

На 24 с. м., в третото си по ред заседание, журито, след като разгледало всички проекто-модели, определило наградите както следва: първа награда

за проекта № 11, с мото „Рома“, на който проекто-модел автора е бил флорентийският скулптор Арналдо Цоки⁵.

Арналдо Цоки

Втора награда била дадена за проекто-модел № 29 с мото „Борба и победа“, автор на който бил германският скулптор Густав Еберлайн; трета — на френските скулптори Антонен Лару и Гастон Мале, за проекто-модела им с мото „Deo Juvante“; четвърта — на чешкия скулптор Франтишек Роус — за проекто-модела с мото „Tzar Libérateur“ и пета — на френския скулптор Евгени Бовери — за проекто-модела с мото „Au Tzar“.

Независимо от тези награди, доволно от резултатите на конкурса, журито дало похвални отзиви от първи клас за авторите на проекто-моделите с девизите: „Освобождение“, „Romano Renzo“, „Angelique“, „Fortier in re“ и „Аспарух“, и отзиви от II клас за авторите на проектите с девизи: „Астра“, „Vive la Russie“, „Pro Umanita“, „L'art n'a pas de partie“ и „С нами Бог“⁶.

⁵ Роден във Флоренция (Италия) на 20 септември 1862 год. След като завършил средно образование, Цоки постъпил във Флорентийската художествена академия, която завършил с отличие. Като скулптор, Цоки се проявил твърде млад: още на 19 годишната си възраст се прочул с барелефите в „Последните дни на Помпей“ и „Гарибалди“. След това, с последващите си скулптурни творби, които били непрекъснат триумф по пътя на художественото му творчество, той се издига като първокласен италиански и европейски скулптор. Между другото, Цоки е автор на паметниците: на Гарибалди в Болония, на Колумб в Буенос Айрес, на Св.Франциск Асизки в Кайро и др. Интересно е да се отбележи, че всички членове от семейството на Цоки са били художници. Баща му, Емилий Цоки, е бил професор по скулптура във Флорентинската художествена академия, а чичо му е автор на паметника на Данте в Тренто. Арналдо Цоки, обкръжен с всеобща почит и внимание, живее понастоящем в Рим.

⁶ Списание на Бълг. инж. арх. дружество, год. VI, кн. 3—4, стр. 68.

*Пректо-моделът, получил втора премия, чийто автор е германският скулптор
Густав Еберлайн*

*Пректо-моделът, получил трета премия, чийто автори са френските скулптори
Антонен Лару и Гастон Мале.*

Одобреният проекто-модел на Арналдо Цоки, макар във външно отношение да отстъпвал на някои по-големи и по-внушителни проекто-модели, които на пръв поглед примамвали и ласкаели окото, по своя дълбок замисъл и идея, по вярно изобразените и пълни с живот и движение фигури и събития от Освободителната война, които са се врязали в душата на всеки по-интелигентен българин, стои над всяка похвала. И ние се учудваме днес, когато виждаме този замисъл и тази идея, vyplътени в бронз, че един италианец, чужд на нашия и руския национален дух и бит, е можал да изпълни с такава вещина и умение възложената му задача! Това, обаче, което отличава най-много проекто-модела на Цоки от тези на неговите конкуренти, е художественото единство на фигурата на Царя-Освободителя с изразителните релефи на пиедестала.

Към края на същата година, след като е бил вече уреден и въпросът за автора на паметника, Комитетът в едно свое заседание, държано под председателството на Княза, обсъдило начина, по който би се дала възможност на българските граждани да подкрепят най-живо с лептата си това благородно начинание, и взел решение да се образуват навсякъде в Княжеството клонове от Комитета, които, под надзора на Централния комитет, да ръководят всенародната подписка. Последната е трябвало да бъде открита в деня на полагането основния камък на паметника — 23 април 1901 г. На 20 април 1901 г., Комитетът изпратил следния вдъхновен позив до всички градски и селски кметове в страната, с който, като им напомнял целта, която си били поставили и признателността, която българският народ дължи на Царя-Освободителя, ги канел да съставят в техните общини клонове от Централния комитет „Цар Освободител Александър II“:

„Граждани на свободна България, Отечеството ни отдавна бе длъжно да засвидетелства по един най-тържествен начин дълбоката си признателност към оня Руски монарх, който извади сабята на стомилионния братски нам народ за защита на угнетеното ни и с векове измъчвано отечество — към Царя Освободителя, който с колосални жертви, с кръвта на хиляди свои войници изкупи свободата и независимостта на днешната българска държава. За изражение във видима форма на тая дълбока благодарност на българския народ към великия благодетел, комитетът „Цар-Освободител“ за деня на 25-годишния юбилей от освобождението ни, 1903 г. 19 февруари, ще издигне в столицата на България, на най-видното и най-почтено място срещу Народното събрание, паметник на Царя-Освободителя, изваян от бронз и гранит, ще издигне спомен, който ще засвидетелства пред цял свят, пред бъдещите поколения на вечни времена, че българите са благодарно и признателно племе, че те са народ, който скъпо и високо цени направените за неговото освобождение жертви от

братята по вяра и кръв - руси в лицето на техния великодушен, добросърдечен и човеколюбив монарх.

Освен паметника на Царя-Освободителя, българският народ е длъжен да въздигне в чест на загиналите си борци Музей на българското възраждане и освобождение⁷. Народ, който не помни и не цени своите неустрашими борци, бива наказан от Бога и от света. С въздигане Музей на българското възраждане и освобождение народът ще изрази дълбоката си признателност към всички ония свои деятели, които пробудиха в него чувството и мисълта за църковна и политическа независимост, и които всичко пожертваха за духовното и политическо възраждане и освобождение.

Народ без история е безименна и безформена маса, негодна за прогрес и велики дела — тълпа без скъпи спомени за миналото и без светли идеали за бъдещето; а историята на един народ не е друго нещо, освен скъпите за сърцето му спомени за важните събития, които е преживял той, подвизите, които е вършил в борбата за националното съществуване, усилията за напредване висшите му стремления за просвета и култура, в които събития, подвизи, усилия и стремления са излизали начело известни деятели, видни личности, доблестни борци, олицетворяващи епохите на народната история. Запазването на паметниците на народната история, т. е. документите, които се отнасят до нея, запазването на ликовете на видни народни дейци, възпроизвеждането чрез картини и скулптурни творения важни събития из народната история, и въобще онуй, което поддържа народния дух — всичко това си налага всеки съзнателен народ, който иска да има собствена физиономия ... И България трябва да има храм на своето духовно и политическо пробуждане — Музей на българското възраждане и освобождение, където свято да се пазят всички наши исторически спомени, като се почне от оригиналните писма и други книжа на всички наши деятели по духовното ни и политическо възраждане, заедно с всички видове оръдия на борбата против петвековното робство и се дойде до живо нарисуваните образи на всички ония дейци, които с перо или сабя, с ум или със сила, са дали кръвта си, душата си, за да съживят и повдигнат духа на забравената тогава от света българска рая — трябва един Музей-Храм, издигнат от лептата на самия народ, в който да бъдат представени ония събития от новата ни история, кървавата епопея на неравната борба за самостоятелност, от пламъците и кръвта на която изгря свободата на татковината ни ... Нека в това свое хранилище, Музея, се съберат, наредят и запазят за вечни времена всички спомени, които са най-мили и най-скъпи

⁷ Наместо проектирания Музей на българското възраждане и освобождение в София, направени били къщи-музеи в Плевен, Пордим, Долна и Горна Студена.

на българските сърца, и които живо ще представят на бъдещите поколения епохата на възраждането и освобождението ни с нейните първи и неустрашими борци...

Освен въздигането Музей на българското възраждане и освобождение, в задачата на Комитета влиза и нареждането Инвалиден дом⁸ за старите и недъгави поборници-опълченци, сподвижници на нашето възраждане и освобождение. Навсякъде по света уважаващите себе си народи, от чувство на дълбока признателност към ветераните си, въздигнали им са тъй наречените инвалидни домове, в които безопасно прекарват старините си, бидейки доволни от Бога, от отечеството си и от себе си. Мнозина от нашите ветерани, които нямат нигде никого, сякаш са забравени от народа си, за доброденството на който те дадоха всичко, що можеха да дадат. Те, макар и да бяха честити се очите си да видят увенчано с пълен успех своето дело, но старостта, недъгавостта, а главно, липсата на подслон, ги кара да гледат на себе си като най-окаяни нещастници, захвърлени, забравени от сънародниците си... Ето защо, нареждането на Инвалиден дом ще бъде едно видимо изражение на признателност от страна на България към нейните стари и недъгави ветерани...

Комитетът „Цар Освободител“, начело с Негово Царско Височество Княза, се нае от името и със средствата на народа да въздигне достоен паметник на Царя Освободителя, Музей на българското възраждане и освобождение, и подобен дом. И с Божията воля и народната подкрепа, Комитетът дълбоко вярва, че напълно ще разреши високоблагородните си задачи.

Съотечественици, 20 април от 1876 год. легна в основите на Освободителната война, из кървавите жертви на която израсна днешната българска държава. И днес, 20 април⁹ 1901 год., когато всенародно празнуваме 25 годишнината на последното българско освободително движение, тържествено се полага основния камък на паметника на Царя-Освободителя. И на този свят всенароден юбилеен ден Комитетът открива всенародна подписка за въздигането в столицата на свободна България два паметника: паметник на Възраждането и паметник на Освобождението.

Пред олтара на народната признателност и благодарност, начело на всенародната подписка се поставиха: Негово Царско Височество Княза, върховният покровител и почетен председател на комитета „Цар-Освободител“ с щедрия си дар от 50 000 лв. и Народното събрание с

⁸ *Такъв още не е направен в София.*

⁹ *Макар да се казва в позива, че основният камък на паметника се полага на 20 април, последният, както ще се види след малко, е бил положен на 23 април (Гергьовден).*

голямата помощ от 300 000 лв. Държавният глава на България и народното представителство от X-то Обикновено Народно събрание, дълбоко убедени и високо възхитени от мисълта да се въздигнат паметници на Възраждането и Освобождението, смело и щедро се туриха начело на всенародната подписка... Това тяхно живо участие в услуга на Комитета ясно определя поведението на всички ония добри българи, за които е скъпа паметта на освободителя на България и за дейците народни от епохата на възраждането и освобождението. Нека щедрата лепта на Княза и Народното събрание дълбоко легнат в основите на всенародната подписка и нека върху тия основи признателният и благодарен български народ понесе пожертвованията си, със силата на които ще израснат в столицата на България паметник на Царя-Освободителя и Музей на българското възраждане и освобождение.

Днес, 20 април, когато целият български народ е станал на крака, за да отдаде почит на борците от епохата на Възраждането и Освобождението, комитетът „Цар Освободител Александър II“ обявява за открита всенародна подписка, бидейки дълбоко убеден, че всичките слоеве на българското общество живо ще подемят задачата на Комитета и ще направят нужното, каквото им се налага от чувството на признателност и благодарност.

Пожертвованията се приемат от Комитета само срещу марката с лика на Царя Освободителя. Марката се намира за продан у счетоводителите при клоновете от комитета „Цар Освободител“. В градове и села, в телеграфо-пощенските станции, у Българската Народна Банка и клоновете ѝ, и у счетоводителите при градските и селските общински управления.

София, 20-и април 1906 г."

На 23 април 1901 г., Гергьовден, при особена тържественост и в присъствието на хиляден народ и на Негово Ц. Височество Княза е бил положен основният камък на паметника. След като е бил отслужен молебен от Софийския митрополит Партений, Князът произнесъл следната реч:

„Ваше Високопреосвещенство¹⁰, Повикан в един толкова тържествен момент да положа основния камък на един паметник, който има да изтрае векове и да напомня на бъдещите поколения великата дата в новата история на народа: неговото възкресение към свободен живот, Мене е драго да отбележа, с какъв общ възторг биде прегърнатата идеята да се даде един реален израз на дълбоката народна признателност към Оногова, който

¹⁰ „Признателна България“, от Г. Н. Капчев, 1907 г., стр. 109.

с мощната си ръка в един великански замах осъществи смелия блян, що бе мъчил въображението на българина от Паисий до Левски.

„Великият наш Освободител Император Александър II-и е обладал благо и искрено сърце, в което са царували човеколюбие, състрадание и великодушие — могъщи двигатели за чудотворни дела и благодеяния, с каквито е изпълнен неговият живот. По Неговата Агустейша воля, диктувана от примерно служене на възвишени, хуманни начала, прибави се една светла страница в историята на славянството — освобождението на България.

„Днес българският народ с издигането на паметника, който на вечни времена ще свидетелства за мъжественото самоотвержение на Царя-Освободителя, излиза от проходящата атмосфера на страсти и егоизъм и дава доказателство, че едно от най-възвишените и благородни чувства — признателност вълнува струните на неговото сърце.

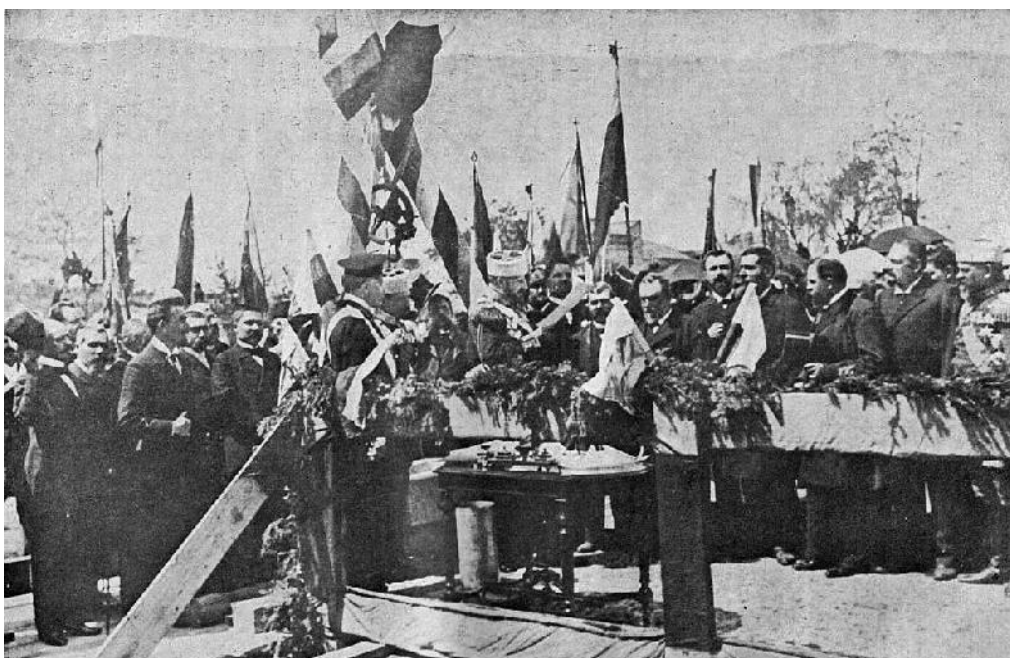
„Аз го виждаме вече този величествен паметник, излят от лептата на целия български народ.

„Ще расте столицата, ще се развива културно и политически народът, а великият Цар, от висотата на своя пиедестал, със същата благодетелност и спокойствие ще следи за развитието на България.

„Бъдещето не може да не принадлежи на един народ, който, вълнуван от най-сърдечна благодарност, в страниците на своята история написва със златни букви името на великия си освободител, чийто мощен дух е днес в нас и с нас.

С душевно вълнение, с гордост, радост и умиление и Аз, Князът на този народ, призовавам Божието благословение върху едно дело, тъй тясно свързано с нашето светло минало, и Аз съм убеден, че историята ще отбележи с внимание днешния акт, с който българският народ показва на света, че той умее да обича и с признателност да си спомня за виновника на най-скъпото, което притежава на тоя свят — народната свобода”.

След Княза говорили министрите на Обществените сгради, пътищата и съобщенията Иван Белинов и Константин Величков.

Полагането основния камък на паметника „Цар Освободител“.—На снимката на първо място личи Н. Ц. В. княз Фердинанд I, който държи реч, министрите от коалиционния кабинет на П. Каравелов — Д-р Ст. Данев, руският пълномощен министър в София Ю. Бахметъев, генерал Николаев, председателя на К. Ц. О. Ст. Заимов, членовете от последния: инж. Ст. Сарафов и арх. Н. Лазаров, частният секретар на Княза Д-р Ламбрев и др.

При полагането на основния камък на паметника е бил поставен следният акт:

А к т

Днес, двадесет и трети април, (стар стил), хиляда деветстотин и първа година, двадесет и пет години от Априлското въстание, станало през 1876 г., двадесет и третата година от освобождението на България и четиринадесетата от царуването на Неговото Царско Височество Фердинанд I, и в екзархуването на българския Екзарх Иосиф I, биде поставен тържествено в присъствието на многохиляден народ от Господаря на България този основен камък на паметника, който целокупният български народ въздига като видим знак на своята вечна признателност към великия руски император Царя-Освободителя Александър II. Паметникът се въздига по инициативата на българските поборници и опълченци с лептата на целия български народ по старанията и грижите на комитета „Цар Освободител“, който комитет се намира под почетното председателство и върховното покровителство на Негово Царско Височество-Българския Княз, при състав:

А. Членове по право: 1) Негово Превъзходителство Представителят на Всерусийския Император Николай II, Руският дипломатически агент в

България г. Юрий Петрович Бахметьев; 2) Министърът на Народното просвещение г-н Иван Славейков; 3) Българският дипломатически агент в Петербург г. Д-р Станчев; 4) Първият Секретар на Руското Императорско Дипломатическо Агентство г-н Николай Д'Етер 5) Столичният кмет г-н Петър Чернев.

Б. Членове по избор. От Народното Събрание: 6) Ив. Белинов, народен представител на Русенската околия и Министър на Общите сгради, пътищата и съобщенията; 7) Константин Величков, народен представител на Хасковската околия; 8) Венедикт Попов, народен представител на Варненската околия; 9) Димитър Д. Агура, професор при Висшето училище, представител на Академичния съвет при същото училище; 10) Петко Клисуров, художник-живописец, представител на Рисувалното училище.

В. Основни членове, избрани в първото заседание на Комитета; 11) Иван Мърквичка, художник-живописец, Директор на Рисувалното училище; 12) Антон Митов, художник-живописец и преподавател при Рисувалното Училище; 13) Борис Шатц, художник скулптор; 14) Архитект Никола Лазаров, 15) Христо Басмаджиев, поборник - опълченец, и при състав на бюрото на комитета: председател — Стоян Заимов, подпредседател Хр. Г. Попов, счетоводител — Александър Людсканов, Министър на Търговията и Земеделието, и деловодител — инженер Стоимен Сарафов, началник на техническото бюро при строителния отдел при Министерството на общите сгради.

За спомен на настоящето събитие се състави настоящият акт в два екземпляра, от които единият се поставя в този основен камък, а другият ще се пази в Музея на българското възраждане и освобождение.

Актът се подписва саморъчно от: Негово Царско Височество Българския Княз Фердинанд I, Негово превъзходителство Руския Дипломатически Агент, член при комитета „Цар Освободител“, Юрий Петр. Бахметьев; Председателя на Министерския съвет и министър на финансите Петко Каравелов; Председателя на Народното събрание Иван Ев. Гешов; Министъра на Външните работи и Изповеданията Д-р Ст. Данев; Министъра на Вътрешните работи и Н. З. М. Сарафов, Министъра на Просвещението Ив. Славейков; Министъра на Правосъдието А. Радев; Министъра на Войната генерале майоре С. Паприков; Министъра на Търговията и Земеделието А. Людсканов; Министъра на Обществените сгради, Пътищата и Съобщения Ив. Белинов; Негово Преосвещенство Софийският митрополит Партений; Председателят на Комитета „Цар Освободител“ Ст. Заимов и Софийският градски кмет П. Чернев.

Членовете на Комитета: К. Величкова Н. д'Етер, А. Митов, Ив. Мърквичка, инженер Ст. Сарафов, Д. Агура, М. Василев, Борис Шатц, Венедикт Попов, Иван Белинов, Ал. Людсканов, Ив. Бобевски, Христо Г. Попов, Христо Басмаджиев, П. Клисуров и Иван П. Славейков.

При настоящия акт се прибавят: 1) уставът на комитета „Цар-Освободител“, 2) програмата за конкурса по издигането на паметника и приставките към нея; 3) юбилейното издание на Инженерно-архитектурно д-во с проектите за паметника и Музея на българското възраждане; 4) комеморативен медал, издаден от Комитета за 25 години на Априлското въстание, даден на поборниците в същия ден от Негово Царско Височество Княза, пощенски карти с изображението на паметника и 5) по една от всички български монети, употребявани в това време.

Актът, придружен с екземпляри от всички издания на комитета „Цар Освободител“, както и се всички видове български монети, пуснати в движение от Освобождението насам, бил поставен в медна кутия, а последната — закована в основния камък. Негово Царско Височество Князът заковал от името на Българската държава, Министър-председателят г-н Каравелов — от името на българското правителство, председателят на Народното събрание г-н Ив. Евст. Гешов — от името на народните представители, председателят на Върховния Поборническо-Опълченски Комитет г-н Ст. Заимов — от името на поборниците, и столичният кмет П. Чернев — от името на софийските граждани.

По случай полагаането на основния камък на паметника „Цар Освободител“ били разменени следните телеграми между Председателството на XI Обикновено Н. събрание Първа извънредна сесия) и Негово Императорско Величество Всерусийският Император Николай II:

„Его Императорскому Величеству
С. Петербурга

Болгарское Народное Собрание по случаю сегодняшней торжественной закладки памятника Царю-Освободителю, считает своим священным долгом повергнуть къ стопамъ Вашего Императорскаго Величества почтительнейшее выражение вечной признательности преставаемого имъ болгарскаго народа за безпределную милость Вашего великодушнаго деда и за неизмеримые жертвы, понесенныя для нашего освобожденія любвеобылнимъ русскимъ народомъ.

Председатель: Гешовъ”

В отговор на тази депеша е била получена следната телеграма от граф Ламсдорф, министър на Външните дела в Русия:

„Гешову, Председателю Народного Собранія.
Государь Императоръ повелелъ мне передать Вамъ и Болгарскому Народному Собранію искреннюю благодарность Его Императорскаго Величества за чувства выраженья Вами по поводу закладки памятника незабвенному Освободителю Болгаріи. Событіе эго приветствуется всею Руссією съ искреннейшею радостью.
Ламсдорфъ”

В деня на полагагането основния камък на паметника, както вече разбрахме от позива, е била открита и всенародна подписка за събиране на помощи. В помощ на Комитета, както винаги в такива случаи, първа се отзовала Столичната община¹¹, а след това и всички градски общини, като вписали в бюджетите си помощни кредити.

Паметникът „Цар Освободител” бил започнат и, благодарение на обилните средства, с които разполагал още от началото Комитетът, бил довършен преди срока, а тържествено открит и осветен на 30 август, неделя, 1907 г.

Строители на паметника били: инженер Станишев, Никола Дишков и Вацлав Батек, които работили за сметка на Арналдо Цоки.

За изграждането на паметника са били изразходени всичко 400,000 лв. златни¹², от които 340,000 лв. са били дадени на скулптора Арналдо Цоки и 60,000 лв., изразходени по произвеждането на международния конкурс. Горната сума е била постъпила, както следва: 300,000 лв. от държавата, 50,000 лв. дар от Н. Ц. В. Княза и 50,000 лв. — от Столичната община и всенародната подписка.

Паметникът на Царя Освободителя Александър II е скулптурен и, както казахме на друго място, с голяма художествена стойност. Състои се от полиран гранитен пиедестал и бронзова конна статуя. Висок е около 12

¹¹ За направата на паметника Столичната община отпуснала през 1900 г. 20,000 лв. и през 1901 г. — 10,000 лв., а през 1903 г., когато последният е бил вече изкаран, отпуснала за ограда и украса на площада около него, както и за доизплащане на възнаграждението по конкурса за плана 10,500 лв. През 1904 и 1905 г. Общината наново отпуснала за ограда и украса на площада 30,000 лв. Или, общо взето, Столичната община е отпуснала за направата и украсата на паметника в продължение на шест години 75,000 лева златни.

¹² В тази сума не влизат отпуснатите по-късно за ограда и украса на паметника суми от Столичната община.

метра, а само статуята — 4,5 м. Последната представлява Царя-Освободителя, възседнал на кон. В дясната си ръка той държи манифеста, с който е обявил Освободителната война на 12 април 1877 г. в гр. Кишинев, а в лявата — поводите на своя мощен и строен кон.

Под статуята, от четирите страни на пиедестала, са поставени красиви и големи бронзови релефи със сюжети от Освободителната война. Начело на руската войска са главните ѝ пълководци: Главнокомандващите Дунавската армия Великите князе Николай Николаевич Старши, генерал Йосиф Владимирович Гурко и генерал Михаил Димитриевич Скобелев.

На лицевата страна на паметника релефът представлява „Богинята на победата”. Тя е с криле върху раменете. В дясната си ръка държи гол меч, а в лявата — щит. Съпровожда се от знаменосците и барабанчиците, които, начело на освободителната руска войска, с голям устрем летят към бойните поля¹³.

Отдясна страна на „Богинята на победата” е изобразен генерал Скобелев (Белият генерал). Той е на кон. След него и малко отстрани е Главнокомандващият. Възседнал е буен кон, държи гола сабя в дясната си ръка. След Скобелев, начело на Самарското знаме, стремително летят напред опълченците. Те са с калпаци на глава и пушки в ръце. Тук на първо място е изобразен опълченецът Л. Стоянов, който, с вдигната във въздуха ръка, приветства Главнокомандващия и Скобелев.

Отлява страна на „Богинята на победата” са изобразени генерал Гурко и генерал граф Николай Павлович Игнатиев. И двамата са яхнали мощни коне. След тях също летят опълченци. Начело на последните е опълченецът Димитър Петков, а след него следват: Ив. Бобевски, Григор Найденов, Бошнаков и др. В дъното на релефа, едва уловимо, се забелязват донските и кубански казаци със стърчащи над главите им копия (пики).

Отзад (на юг) релефът представлява българския народ. Тук граждани и гражданки, селяни и селянки от всички краища на България и с разни носии, от които едни са с венци в ръце, други с пушки, трети с деца, хранителни припаси и напитки и пр., тичат подир руските войници и опълченците, и се надпреварват да им бъдат полезни, кой се каквото може. По техните лица се чете изблик на голяма радост и признателност.

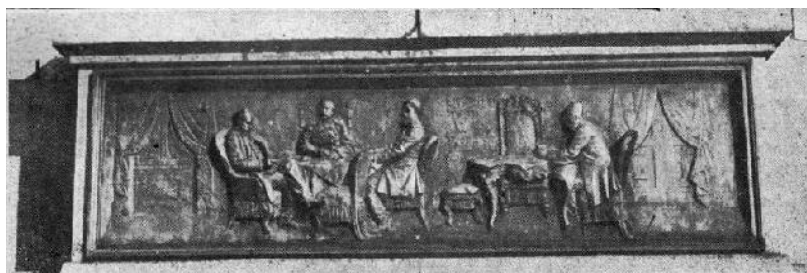
¹³ По своя устрем и живост на фигурите, този релеф много наподобява забележителната релефна група на френския скулптор Рюд „Заминаването на доброволците в 1792 г.”, намираща се на Триумфалната арка в Париж.

От трите страни на пиедестала на паметника — изток, юг и запад, под релефите, са поставени големи бронзови барелефи, в които са изобразени най - важните моменти и епизоди от и след Освободителната война. На южната страна, под релефа „Българският народ“, барелефът представлява „Боят на опълченците при Стара-Загора на 19 юли 1877 г.". Опълченците, на чело с командира на 3-та опълченска дружина подполковник Калитин, храбро отбиват пристъпите на Сюлейман паша. Тук ясно се разпознават опълченците, русите и турците. Опълченците са с калпаци, русите с фуражки, а турците с фесове. В краката на опълченците се търкаля счупен топ (оръдие). В барелефа е представен моментът, когато турските войници стръвно и ожесточено налитат да грабнат от ръцете на подполковник Калитин Самарското знаме. Между опълченците тук се забелязват образите на подпоручик Кисов, Бойчо Русев, Дуков и др.

Боят на опълченците при Стара-Загора

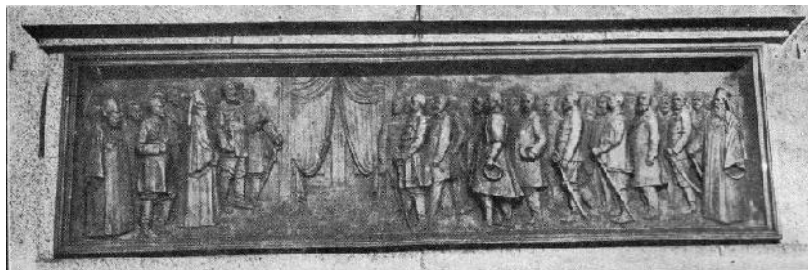
На западната страна на пиедестала, под релефа, се намира барелефът „Подписването на Сан-Стефанския мирен договор на 19 февруари 1878 г.". Тук са изобразени делегатите на двете воюващи страни, а именно: от руска страна — граф Игнатиев и княз Ал. Иванович Нелидов, а от турска — Сафет паша и Намик паша.

Подписването на Сан Стефанския мирен договор

На източната страна на пиедестала барелефът представлява момента на откриването на Учредителното народно събрание във В.Търново (10/23 февруари 1879 г.), когато императорският комисар в България княз Ал. Михайлов Дондуков — Корсаков чете първото тронно слово. Той е изобразен вляво, заедно със своите помощници, с които е управлявал

България през времето на окупацията: сенаторът Сергей Лукиянов, генералите: Гресер, Золотарев, Домонтович и др.

Откриване на Учредителното народно събрание в гр. В.Търново

Наред с тях е изобразен първият български екзарх Антим I, председател на Учредителното народно събрание, а до него и зад него личат фигурите на: Драган Цанков, Тодор Икономов, Митрополит Климент и др. видни български личности. От дясната страна на барелефа пък са изобразени останалите по-видни народни дейци от предосвободителната и следосвободителната ни епохи: Петко Славейков, Марко Балабанов, Тодор Бурмов, Атанас Узунов, Стефан Стамболов, Стоян Заимов, Иван Вазов, д-р К. Стоилов, д-р В. Радославов, Иван Е. Гешов, Григор Начевич, М. Д. Греков, Димитър Петков и др. На картината — барелеф е представена също, макар и не твърде ясно, и голямата стая на турския конак във В. Търново, превърната в удобна заседателна зала, в която е заседавало Учредителното Народно събрание.

На лицевата страна на паметника, под релефа, върху голяма гранитна плоча, с позлатени бронзови букви е написано:

„ЦАРЮ-ОСВОБОДИТЕЛЮ,
ПРИЗНАТЕЛНА БЪЛГАРИЯ”

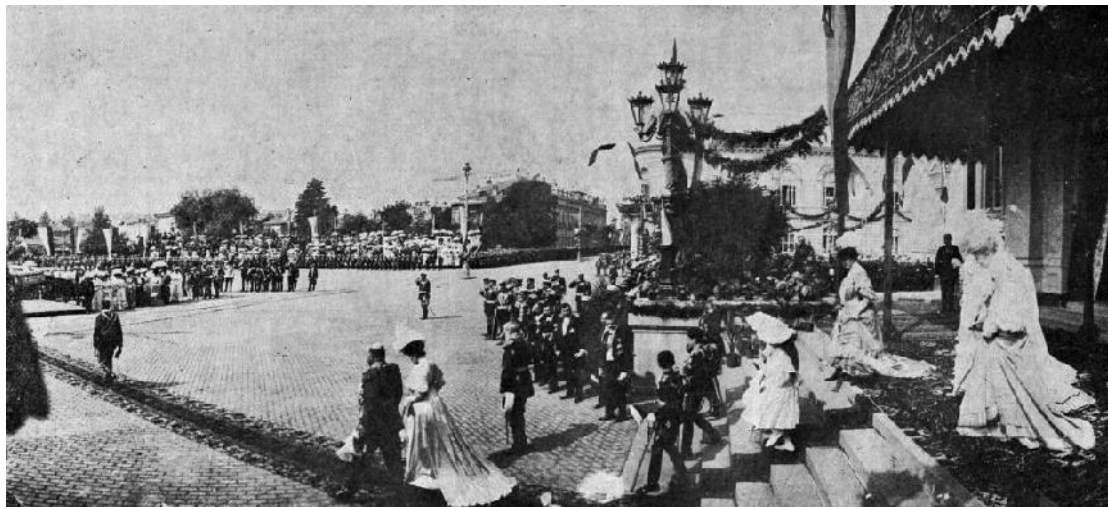
На същата страна на паметника, над цокъла, е поставен голям бронзов венец от лаврови и дъбови листа, и надпис на румънски език: „На Цар Александър II, за славен спомен 1877—1878. Гривица, Плевен, Никопол, Видин". Венецът е подарък от румънския крал Карол I и е поставен малко по-късно след откриването на паметника.

Освещаването и откриването¹⁴ на паметника, както споменахме на друго място, е станало на 30 август 1907 год. За тържествата по последното в София били пристигнали от Русия много официални и неофициални лица и гости, начело с Великия княз Владимир Александрович, син на Цар-Освободител, жена му Великата княгиня Мария Павловна и неговият син, княз Андрей Владимирович. Освен тези височайши гости, от руска страна приветствали още генералите: Барон Каулбарс, български министър на Войната (от 21.VI.1882 — 7.IX.1883 година), комендант на Одеския военен корпус; генерал Столетов (началникът на българското опълчение през време на Освободителната война); генерал Тутолмин (командир на казашка бригада през време на същата война); генерал Паренсов (министър на Войната в България от 6.VII.1879 год. до 22.III.1880 год.), комендант на Петроград; Ставровски, Глейгел, Добротин, Гауфал, Струков, адютант на Императора, Козлов, Скалов, Бауорен, Келер и Паномарев; полковниците: фон Гейкин, Гурко, Коновалев, Горбачески, Шумаков, Зоченко, Гродзадски; подполковниците: Гинтер, Мещанинов, Татаров, Малкевич, Гембуцки, Богоявленски, фон Менар и Козляковски; капитаните: Коробовски и Акерман, и 21 низши чинове. Между руските гости са били още: фон Нидермилер, председател на Общинския съвет в Петроград, Протопопов—кмет на гр. Одеса; Дяков — кмет на гр. Киев и журналистите: К. Славович, специален кореспондент на в. „Новое време” и Владимир Гиляровски — от Москва.

Начело на военните руски делегации е стояла делегацията от Минския полк, в редовете на който, като шеф се считал Цар Фердинанд (тогава княз) и като поручик — Престолонаследникът княз Борис (сега Цар Борис III). Полкът е представляван от коменданта полковник барон фон Гейкин. При откриването на паметника е присъствал и авторът му Арналдо Цоки. Откриването е станало необикновено тържествено с реч от Н. Ц. В. Княза, в присъствието на руските гости, на всички висши военни и граждански лица в столицата, на всички народни организации и училища, и на представителите на окръзите в България. От последните били поканени да присъстват по 10 души, от които по трима опълченци, като делегациите пътували безплатно до София. На тържеството присъствали и гарнизоните от Пловдив, Плевен, Враца, Орхание и др.

¹⁴ За да се информира и заинтересува обществото относно направата на паметника и другите къщи-музеи в България, комитетът „Цар Освободител Александър II” издал в навечерието на откриването им ред книги; „Пътни бележки по светите места”, от Ст. Диарбекирски, „Мавзолеят в Плевен”, „Зелените горки—Скобелевски парк” и „Признателна България”, от Г. Ив. Капчев, както и юбилейни марки с лика на Царя-Освободителя, срещу които са били приемани пожертвованията.

При откриването на паметника са присъствали само специално поканени гости и официални лица, които са заемали следния ред: на пригответената за случая естрада са заели място дамите от висшето общество, висшите чиновници в София и поканените гости от провинцията. Пред лицето на Народното събрание били наредени: от лявата му страна — опълченците с форма и пушки в ръце, а от дясната, откъм Министерството на външните работи — руските подофицери, участвали в Освободителната война. Пред лицето на паметника са били: министрите, бившите министри, дипломатическото тяло, комитет „Цар Освободител“, руските гости и др. До една от страните на паметника били наредени опълченците без форма. Войската заемала околоръст трите страни на площада. Горе, на площадката, пред вратите на Народното събрание, е бил построен разкошен балдахин за княжеското семейство и височайшите гости. Към 11 часа преди пладне топовни гърмежи известили пристигането на последните от Двореца на мястото на тържеството. Те пристигнали с три каляски по следния ред: в първата били Великата княгиня Мария Павловна с малките княгини Евдокия и Надежда; във втората — Великите князе Андрей, престолонаследниците Княз Борис и Князе Кирил, а в последната — Великият Княз Владимир и Княз Фердинанд.

Освещаването на паметника „Цар Освободител“. — На снимката на първо място се виждат фигурите на Н. Ц. В. княз Фердинанд I, Великия княз Владимир Александрович и Великата княгиня Мария Павловна. След тях следват Т. Ц. Височества князете Борис и Кирил, руският княз Андрей Владимирович, Т. Ц. Височества княгините Евдокия и Надежда и др. От дясна страна на височайшите особи се виждат министрите от кабинета на Д-р П. Гудев, генералитетът и много други официални лица

Гостите и княжеското семейство се отправили най-напред към балдахина, а после — към естрадата пред паметника, където ги чакало духовенството, След това бил отслужен молебен от Софийския митрополит Партений, в съслужение със стария архимандрит Йосиф, русенския митрополит и

цялото столично духовенство. След молебена военните музики засвирили руския и българския национални химни.

Председателят на Комитета Стоян Заимов подал лентата на Н. Ц. В. Княза, последният я дръпнал, платното се вдигнало и величественият паметник на Цар Освободител бил открит за публиката. Неописуема радост и възторг обзели всички присъстващи. Силни и продължителни „ура“ от хиляди гърла се понесли във въздуха, музики тържествено засвирили, оръдия загърмели... Тогава, след като всичко стихнало, Н. Ц. В. Князът произнесъл следната знаменателна реч:

„Ваше Императорско Височество,
Тържеството, на което тук присъствате днес, е възпоменание на едно велико събитие и честване и увековечаване свещената памет на безпочивния цар и мъченик император Александър II, освободителя на България.

Освобождението на България от петвековното иго е дело свято, дело толкова велико по замисъл и изпълнение, каквото историята на народите не знае друго нему подобно.

Само един велик народ, подбуждан от най-възвишено човеколюбие и предвождан от един милостив и обожаван от народа си Цар, е способен на такъв велик подвиг. Когато българинът стенеше под грозния ярем, руският братски народ, като един човек, стана да помогне на своя по-малък брат.

Светът с учудване гледаше на нетърпението, с което цял един народ като един човек чакаше царското слово, за да се впусне в една страшна кръвопролитна и разорителна война. Това всенародно горещо желание не е било продиктувано ни от жажда за военна слава, ни от ламтеж за земя.

Руската земя е необятна, а руските знамена от древността са покрити с неувяхваща слава. Великият руски народе е искал да даде най-великата жертва — своите храбри синове за освобождението на своите едновременни и еднокръвни братя. Светът бе смаян когато видя, как този велик народ не трепна преди страшните жертви, що погълна войната, която води със смирение и покорност, като че извършваше едно свещенодействие.

Когато увенчаната с лаври храбра руска армия събори неприятелските твърдини, прекрачи наред зима непристъпния Балкан и свърши своето победно шествие под стените на Цариград, светът бе изумен от величието на заключителния акт — безкористното освобождение на българския народ.

На 19 февруари 1878 г. Великият Руски Цар дари свободата на българския народ. Благата вест се разнесе по всички краища на българската земя. Милиони български сърца, препълнени от радост и щастие, благославяха Великия Руски Цар, великодушния руски народ и неговия славен герой-войн.

Благата вест се разнесе и по широката руска земя. Царското слово бе станало добро. Народното желание бе изпълнено. Милиони руски сърца благославяха своя обожаем Цар за извършения от него велик и славен подвиг — освобождението на българския народ. В този велик и тържествен момент се извърши онова тясно духовно единение между двата братски народа, което ще пребъде нерушимо навеки.

Чувства на дълбока признателност храни българинът към великия руски народ, благоговейно тачи той свещената памет на Цар Освободителя. За да даде един видим израз на тия чувства и за да увековечи свещената памет на Цар Освободител, българският народ въздига тоя скромнен паметник, като начерта на него думи, които са дълбоко врязани в народната душа:

„Царю-Освободителю, признателна България“.

Днес българският народ и неговият Княз сме особено щастливи и радостни, задето на това народно тържество ние виждаме между нас Ваше Императорско Височество — високия представител на Негово Величество Всерусийския Император, уважаваният от всички ни син на Царя-Освободителя, Вашето Августейше семейство и славните герои, участници в Освободителната война, и представители на храбрата и славна руска армия.

В името на българския народ, в името на чувствата, що в тая тържествена минута вълнуват неговата душа, с благоговейно преклонение пред свещената памет на Царя-Освободителя, обявявам с народния възглас: Царю-Освободителю, признателна България, паметника за открит.

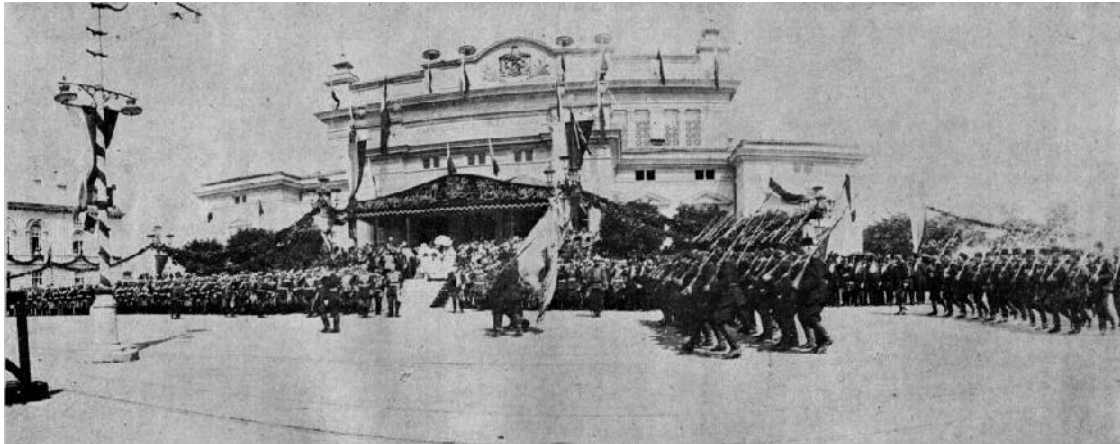
Нека той пребъде вечно, за да напомня на поколенията великия подвиг на Царя-Освободителя.”

На княжеската реч отговорил Великият княз Владимир, като казал:

„Като благодаря от сърце за изказаните дълбоко прочувствени думи от Ваше Царско Височество, както за руския народ, така и за покойния ми баща, единственото нещо, което желая, то е да видя както днес руския и българския народ, руската и българската армии да напредват в единение и

съгласие за бъдещето на двата братски народа. Нямам думи, В. Ц. Височество, с които да изкажа това, което видях тук, и което мога да изразя се дълбоко прочувствената руска дума „спасибо“.

Всичко това, на което бях свидетел, ще предам най-подробно на Господаря-Императора“.

Откриването на паметника „Цар Освободител“. Снимката представлява момента, когато опълченците, начело със Самарското знаме, дефилират пред Великия княз Владимир Александрович.

При откриването на паметника на Царя-Освободителя е била изпята от хора пригответената за целта юбилейна кантата¹⁵ от композитора Димитър Х. Георгиев, с текст от народния ни поет Ив. Вазов.

Тържеството по случай откриването на паметника, както и на другите паметници в Плевен, Пордим, Бяла и Горна Студена, продължило цяла седмица. През това време българската интелигенция чрез 22 културни дружества се отнесла с особен адрес към сина на Цар Освободител, Великия Княз Владимир Александрович, в който, между другото, била подчертана голямата признателност на България към Русия. Славянското дружество и Славянска беседа провъзгласили Великия княз за техен почетен член, а македонските братства в България, чрез свои представители, му връчили адрес относно поробена Македония и надеждите, които хранят в нашата освободителка.

¹⁵ За юбилейната кантата е бил проведен конкурс между наши композитори, на който Д. х. Георгиев получил първа премия.